

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>
 УДК: 371:37.032

Михайло Бойченко

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКА ТА ПРАВОВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Анотація

Поняття академічної доброчесності виконує місію своєрідного ферменту-каталізатора системних соціальних змін – не єдиного, але одного з надзвичайно важливих у сучасному суспільстві, яке є водночас і суспільством знань, інформаційним суспільством, і суспільством ризику. Якщо правильне розуміння академічної доброчесності може надати усім нам багато користі, то його кривотлумачення і навіть неточна інтерпретація можуть призвести і уже призводять до соціально небажаних наслідків.

Ми пропонуємо академічну доброчесність (особливо враховуючи її специфічне витлумачення в Україні) розглядати як інтегральну характеристику, ядром якої є певна моральна цілісність особистості як послідовність у дотриманні власних принципів, а необхідними, атрибутивними її наслідками-характеристиками є гідність людини, яка прагне віднайти істину завдяки знанням, а також перформативність, віртуозність у досягненні цієї мети, досконале володіння знаннями, а на цій основі – практичну успішність, досягнення прагматичної загостреності істини.

Єдиний надійний шлях утвердження академічної доброчесності – це повноцінне функціонування основних академічних закладів: університетів, науково-дослідних інститутів, академій. Саме академічні заклади мають здійснювати ті непомітні, але постійні і настійливі «поштовхи» (згідно термінології Річарда Талера), своєрідні м'які, але недвозначні підштовхування кожного, хто починає займатися академічними справами, у напрямі до підтримки академічних цінностей – починаючи із середньої школи, щонайменше із спеціалізованих її закладів, таких як ліцеї та гімназії. Саме у цьому у кінцевому рахунку виявляється сенс та інституційне призначення академічної доброчесності – у збереженні і просуванні академічних цінностей.

Успіх інституційного захисту академічної доброчесності є критично залежним від вдалої концептуалізації функціонування цих інститутів, тобто передусім – досягнення чіткої визначеності з базовими поняттями, які застосовуються у такій концептуалізації. Поняття академічної доброчесності має отримувати постійну нову концептуалізацію, а тому недосконале нинішнє його застосування більшістю учасників боротьби за дотримання академічної доброчесності в Україні не є критичним – критичним є

наявність або відсутність бажання кожного з них удосконалювати власне розуміння академічної доброчесності, а не догматично зупинятися на його частковому витлумаченні, яке саме внаслідок цієї неповноти неминуче веде до хибного його практичного використання.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна чесність, концептуалізація, інституційні засади академічної доброчесності, правові засади академічної доброчесності.

Замість передмови

Сьогодні всі в Україні, і не лише науковці, професура і студенти, але й політики, і журналісти, і люди доволі далекі від сфери соціальних комунікацій, не лише знайомі з терміном «академічна доброчесність», але й мало не кожен має свою версію його витлумачення. Лише окремі академічні заклади, і то – з власної ініціативи, здійснюють спроби скоординувати розуміння цього терміну, як от Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Проект сприяння академічній доброчесності в Україні, 2019). Академічну доброчесність схильні розглядати як нову панацею, тобто універсальні ліки від усіх хвороб не лише у академічній сфері, але й у освіті загалом, більше того – у всьому суспільному житті, хоча й передусім у сфері політики. Якась частка істини у цьому криється, і пов'язана деяка справедливість таких очікувань з особливим, перехідним станом, у якому знаходиться наше суспільство в цілому і сфера освіти зокрема. Втім, чим скоріше ми вийдемо з цього перехідного стану, тим краще для нашого суспільства, для сфери освіти, вищої освіти, науки і всіх нас. Такий вихід слід пов'язувати передусім з інституційними змінами – з послідовним і системним заміщенням морально застарілих, неефективних соціальних інститутів новими, ефективними. Поняття академічної доброчесності виконує місію своєрідного ферменту-каталізатора таких системних соціальних змін – не єдиного, але одного з надзвичайно важливих у сучасному суспільстві, яке є водночас і суспільством знань, інформаційним суспільством, і суспільством ризику. Якщо правильне розуміння академічної доброчесності може надати усім нам багато користі, то його кривотлумачення і навіть неточна інтерпретація можуть призвести і уже призводять до соціально небажаних наслідків. Замість успішних соціальних реформ, появи нової якості освіти і суспільного життя нерідко отримуємо смислову плутанину, академічні і політичні чвари, а освітній процес отримує у якості альтернативи стагнації не ціннісну і змістову визначеність у напрямі і засобах свого розвитку, але стихію свавільної критики, наростання освітнього нігілізму, управлінську безпорадність.

Як для розуміння сутності академічної доброчесності, так і для ясно-го бачення діапазону доречного застосування цього терміну варто звернутися до виявлення і хоча би первинної систематизації інституційних засад самого феномену академічної доброчесності. Адже виникав цей термін не на пустому місці, а за певним важливим для суспільства, освіти та моралі призначенням. Для нього з самого початку були осмислені належні засоби забезпечення. І якщо певні такі інституційні засоби є класичними і навряд чи підлягають ревізії, то інші виявилися історично зумовленими, контекстуальними – їх появу викликали певні специфічні обставини, ослаблення або й зникнення яких (тимчасове або й невизначено тривале) неминуче знімає запитаність цих інституційних засобів. З іншого боку, нові суспільні обставини, нова соціальна кон'юнктура потребують вироблення нових інституційних засобів.

Визначення академічної доброчесності

Передусім варто звернути увагу на поняття «академічна доброчесність»: попри його загальноприйнятий в Україні переклад, цей термін, який має походження з англійської, буквально в оригіналі означає «академічна цілісність» (*academic integrity*). Щодо цього поняття, його значущості для позначення певної чесноти, ми вже здійснювали спеціальне дослідження – при розгляді взаємозв'язку таких чеснот як гідність, цілісність та успішність (Бойченко, 2014а). При цьому, якщо гідність англійською цілком просто і очікувано постає як *dignity*, то успішність український читач взагалі не одразу ідентифікує та усвідомлює як чесноту – лише звернення до етимологічного коріння терміну прояснює його етичне значення: *performance as efficiency and virtuosity*. Англійське *virtuosity* очевидно має латинське походження, але і в англійській ще зберігається його вихідне етичне значення. Відповідно, маємо відсилання від англійського *virtue* (чеснота) до латинського *virtu* – потужність, чеснота, та ще більш давнього кореня *vir* – муж, справжній, гідний чоловік.

Наприклад, у прислів'ях. *Vir doctus in se semper divitias habet* – вчений муж завжди має своє багатство у собі. Що ж це за багатство, і що ж це за знання, яке варто носити у собі? Передусім, це знання моральні, а точніше – моральні чесноти.

Так, Цицерон у своєму трактаті «Про обов'язки» зазначає: *Sed, sive et simulatio et dissimulatio dolus malus est, perpaucae res sunt, in quibus non dolus malus iste versetur, sive vir bonus est is qui prodest quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperimus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe, et, quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile* (Cicero, *De officiis*, liber III: 64). Тобто: «Але

якщо і удавання, і приховування є злим умислом, то дуже нечисленними є випадки, коли цей злий умисел не трапляється; якщо ж добрий муж – той, хто корисний усім, кому тільки може допомогти, і не завдає шкоди нікому, то знайти такого доброго мужа, певно, нелегко. Отже, ніколи не буває корисно чинити проти моралі, оскільки це завжди огидно, а оскільки завжди почесно бути добрим мужем, то це завжди корисно». Таким чином, послідовність, принципівість у слідуванні добру – тобто справжня цілісність – є підставою для гідності у очах оточуючих, а отже і дає утилітарну вигоду. Але саме у такій послідовності: цілісність – гідність – успішність. У зворотному порядку детермінації не вийде: з особистої вигоди не побудуєш поваги оточуючих, а тим більше моралі у вищому її сенсі – досягнення миру з собою.

Повертаючись до англійської практики визначень академічних чеснот, то найближчим аналогом академічної доброчесності є *academic honesty* – академічна чесність. Втім, на нашу думку, це не перекреслює українського тлумачення академічної доброчесності, а лише привертає увагу до того факту, що академічна цілісність тісно взаємопов'язана із академічною чесністю, а саме остання є умовою *sine qua non* для першої.

Вітчизняні автори також багато уваги приділяють етиці чеснот. Так, Віктор Зінченко, аналізуючи філософію Отто фон Больнова, зауважує: «Чесноти, або моральні якості, визначають ціннісну орієнтацію особистості, особливо активність її поведінки, оскільки вони допомагають їй засвоїти суспільні норми моралі, зробити їх частиною свого Я. Поза сумнівом, що у найскладніших ситуаціях, при вирішенні тих або інших проблем життя, людина багато в чому спирається на ті або інші чесноти, які важливо виховати і роз'яснювати їх сенс» (Зінченко, 2018: 121)

Також Наталія Бойченко звертає увагу на пріоритетність дослідження чеснот: «...індивідуальна етика чеснот поступово перетворюється на соціальну етику інститутів, складаючи її підмурівок. Якщо людина раніше плекала власні чесноти на противагу соціальній несправедливості – без надії змінити цю несправедливість – у душі стоїцизму, то тепер кожна людина почувається не лише в силі, але й зобов'язаною інвестувати власні чесноти у інституційне удосконалення якщо не усього суспільства, то в усякому разі життєвого світу тих спільнот, які вона ідентифікує як власні» (Бойченко Н., 2016: 255).

Ми пропонуємо *академічну доброчесність* (особливо враховуючи її специфічне витлумачення в Україні) розглядати як інтегральну характеристику, ядром якої є те, що має на увазі увесь світ – певну моральну цілісність як послідовність у дотриманні власних принципів, а необхідними, атрибутивними наслідками-характеристиками є гідність людини, яка прагне віднайти істину завдяки знанням, а також перформативність, віртуозність у досягненні цієї мети, досконале володіння зна-

ннями, а на цій основі – практичну успішність, досягнення прагматичної загостреності істини.

Варто порівнювати академічну доброчесність не із набором оригінальних частин, з яких можна утворювати велику кількість комбінацій, а з тією неповторною конструкцією, яку утворюють ці частини в результаті авторської композиції, яку утримує як ціле інколи одна-єдина, але найважливіша оригінальна частина, інколи навіть одна унікальна деталь. Нагадаю образ, який уславив масонів – арку з її замковим каменем: якщо прибрати цей камінь – уся арка розсиплеться. Так, Уільям Шекспір (чи хто би це не був з таким псевдонімом) запозичив у своїх художніх творах масу деталей – образів, сюжетних ліній, інших елементів з творів своїх попередників, передусім Кристофера Марло та Бена Джонсона. Але увесь світ славить саме Шекспіра, бо він надав цим деталям досконалу композицію, доповнивши їх власним оздобленням. Кожен художник також прагне виробити власний стиль, але без опертя на досягнення своїх попередників це було би невимовно складно. Математики та природничники спираються більшою мірою на вже напрацьовані їхніми попередниками дані та відкриття і додають лише децицію власних оригінальних ідей. Лише на перший погляд гуманітарії мають набагато ширші можливості для творення нового. Лише крайнім випадком, майже фантастичною виглядає ситуація, яку описує Хосе Луїс Борхес у своєму оповіданні «П'єр Менар, автор «Дон Кіхота»» (Борхес,), але ця ситуація показує, що у гуманітарній сфері завдяки введенню принципу інтерпретативності даних можлива значно більша кількість текстуальних збігів, які водночас зовсім не означають збігу смислового. Жак Деріда взагалі стверджував, що остаточний сенс тексту надає підпис автора, але й підпис як свідчення оригінальності сам не повинен бути повторюваним, щоби стабільно підтверджувати автентичність авторства: «Щоб функціонувати, тобто, щоб піддаватися читанню, підпис повинен мати повторювану, ітерабельну, імітовану форму; вона повинна відірватися від присутньої і неповторної інтенції свого прояву. Це її та-ж-самість, яка, чергуючись з її неповторністю і справжністю, розділяє її слід» (Деррида, 1996: 52).

Отже, повторюваність як власної позиції автора, як і збереження тягlosti успадкування попередніх досягнень настільки ж важлива для досягнення справжнього нового і значущого наукового результату, як і його новизна: потрібна певна пропорція повторюваності і оригінальності. Оригінальність частин твору чи навіть його тотальна новизна – не самоціль, вона не гарантує осмисленості і корисності витвору, не є гарантом досягнення нової істини, хоча певний ступінь оригінальності твору та його частин є беззастережною умовою такого досягнення. Таким чином, академічна доброчесність полягає у досягненні новизни

таким чином, що усунення авторського внеску призведе до втрати сенсу наукового дослідження і його істинності. І навпаки – достатнім для засвідчення академічної доброчесності є таке додавання новизни, яке надає нового смислу усім попереднім науковим дослідженням з даного питання усім попереднім висловлюванням і навіть термінам. В ідеалі таке додавання повинно мати характер *kairos* – символічної події, яка унеможливує старий спосіб мислення і сприйняття реальності. Про таке розуміння події блискуче пише Ален Бадью: подія поєднує в собі не випадковість, невимушеність і водночас, неминучість і незворотність, у певному сенсі вона фатальна (Бадье, 2013). Академічна доброчесність і є такою подією.

Таким чином, академічна доброчесність не може бути предметом торгівлі: це ніколи не є питанням про те, хто має більші права на певну ідею, формулювання чи тим більше просто текст – без його пояснення і розуміння. Хоча ці питання врешті-решт також мають бути прояснені. Але навряд чи сенс якоїсь наукової позиції прояснюється за принципом: хто раніше її висловив. Більш важливо, хто її висловив найбільш чітко і ясно. Той, хто найкраще концептуалізував певну ідею, наукову позицію – той і є її автором *par excellence*. Така найкраща концептуалізація – самоочевидна для всіх і не потребує додаткових доведень. Аргументи на кшталт: «я – перший це сказав», або «я – найбільше про це написав» навряд чи взагалі тут доречні і нагадують російське прислів'я про того, хто махає кулаками після бою.

Академічна доброчесність не є також предметом змагання у марнославстві: послідовність і принциповість у пошуках істини є передусім внутрішнім питанням для кожного науковця, а вже внаслідок цього вони можуть стати підставою для зовнішнього визнання – іншими науковцями, освіченою публікою, нацією, людством. Про це прекрасно писав Фрідріх Ніцше: «Найбезстрашніших лицарів серед цих шукачів слави, які вірять, що свій щит вони знайдуть прибитим до одного із сузір'я небокраю, слід шукати серед філософів. Те, що вони створюють не орієнтовно на «публіку», на співчуття мас і схвальні оплески сучасників; в їхньому характері – прокладати шлях на самоті. Їхнє обдарування – вищою мірою рідкісне і у певному сенсі найбільш неприродне у світі; до того ж воно вороже навіть спорідненим з ним обдаруванням і виключає їх» (Ницше, 2012: 266-267).

Академічна доброчесність не є також шляхом здобуття влади – передусім політичної: цю владу здобувають зовсім іншими засобами. І якщо дехто й втрачає свої владні позиції після того, як став об'єктом звинувачень у академічній недоброчесності, то лише тому, що мав недостатньо сильні політичні позиції, а не тому, що політика ґрунтується на академічній доброчесності. Втім, здається, саме академічна доброчесність є

тією чеснотою, яка найчастіше викликає у публіки довіру до інтелектуалів, які якщо й не очолюють владні структури, то в усякому разі виступають кращими виразниками і захисниками інституційних цінностей політики. Мова для нас, звісно, йде про базові цінності політики, а не про їх патологічні викривлення і імітації у практиках більшості політиків (згадаємо Цицерона).

Хоча академічна доброчесність неможлива без принципової позиції самої особи, причетної до академічної сфери, її рішучої налаштованості бути доброчесною, однак – «один у полі не воїн»: неможливо переоцінити роль інституційних закладів в утвердженні і захисті академічної доброчесності. Можна скільки завгодно звертатися до правових (суд), політичних (різноманітні публічні викривальні та агітаційні кампанії), економічних (штрафи, пониження у статусі і навіть звільнення з роботи), навіть до моральних (неформальний осуд) засобів боротьби з академічною недоброчесністю, однак, єдиний надійний шлях утвердження академічної доброчесності – це повноцінне функціонування основних академічних закладів: університетів, науково-дослідних інститутів, академій. Підготовку до слідування академічним цінностям варто починати якомога раніше – починаючи із середньої школи, щонайменше із спеціалізованих її закладів, таких як ліцеї та гімназії, а краще з перших років навчання прищеплювати дітям смак до самостійних досліджень і гордість за здобуття власного досвіду як основи для особистих суджень.

Саме академічні заклади мають здійснювати ті непомітні, але постійні і настійливі «поштовхи» (згідно термінології Річарда Талера (Талер, Санстейн, 2017)), своєрідні м'які, але недвозначні підштовхування кожного, хто починає займатися академічними справами, у напрямі до підтримки академічних цінностей. Так, саме у цьому у кінцевому рахунку виявляється *сенса та інституційне призначення академічної доброчесності* – у збереженні і просуванні академічних цінностей.

Загальне правове підґрунтя академічної доброчесності в Україні

Останні роки увагу академічної спільноти привернула проблема пошуків шляхів ефективної боротьби з академічною недоброчесністю, що привернуло увагу у тому числі й до юридичних інструментів боротьби з цією проблемою.

Так у статті 69-й чинного Закону України «**Про вищу освіту**», яка має назву «Права інтелектуальної власності та їх захист» у пункті 6-му зазначено, що «*зклади вищої освіти та наукові установи здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату*» (Про вищу освіту, 2014: 15).

Тим самим прямо пов'язується тема академічного плагіату і захисту прав інтелектуальної власності. Однак, досі залишається недостатньо

проясненими і недостатньо регламентованими юридично багато нюансів цієї важливої і складної справи державної ваги, яка має незаперечно вирішальне значення для академічної сфери, але також і важливе загальноносупільне значення. Не всі такі нюанси можна і потрібно розв'язувати юридичними засобами, однак необхідно спочатку розібратися по суті з кожним із таких нюансів, щоби прийняти відповідне виважене рішення – як найкраще захистити права усіх причетних до авторських прав у академічній сфері, як коректно розподілити відповідальність за їхнє порушення і яким чином системно запобігати їх виникненню.

Передусім, слід розібратися з причинами підвищення громадської уваги до проблеми академічної недоброчесності. З одного боку, сама академічна недоброчесність в останні роки навряд чи набула в Україні радикально більших масштабів, порівняно з попередніми десятиліттями – хіба що користування Інтернет-ресурсами за цей час стало настільки поширеною і звичною справою, що й зловживання цими ресурсами також виросло по експоненті. З іншого боку, явно зросла готовність самої академічної спільноти боротися за зростання якості як надання освіти, так і здійснення наукових досліджень. Таким чином, мова йде про поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Слід розрізнати, втім, ступені академічної недоброчесності – *від елементарної безграмотності до свідомого і організованого порушення авторського права*. У статті 41-й **Конституції України** зазначено: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (Конституція, 1996). Згідно з статтею 54-ю Конституції, «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності». Більше того, у цій же статті прямо зазначено: «Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» (Конституція, 1996).

Водночас ці конституційно закріплені права громадян України все ще недостатньо забезпечені і захищені чинними законами України, навіть профільними.

У статті 418-й чинного **Цивільного кодексу України** у пункті першому надано таке визначення *інтелектуальної власності*: «Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом». А пункт третій цієї ж статті зазначає: «Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений

у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом» (Цивільний кодекс, 2003). При цьому у статті 269-й Цивільного кодексу України зазначає у пункті третьому, що «особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав», а у пункті четвертому, що «особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно» (Цивільний кодекс, 2003).

Щонайменше з 23 грудня 1993 року Законом України **«Про авторське і суміжні права»** у статті 50-й, пункт в) було чітко визначено *плагіат як порушення авторського права*: «плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» (Про авторське, 1993).

Варто одразу зауважити, що усі інші пункти цієї статті, присвячені іншим формам порушення авторського права *не мають належних відповідників у законах України, присвячених освіті і вищій освіті*. Це і пункт а), який засуджує будь-які дії, які порушують особисті майнові та немайнові права у сфері авторського права і суміжних прав, і пункт д), який засуджує навіть дії, що створюють загрозу таких дій, а також пункти щодо піратства (б), ввезення на територію України примірників творів без дозволу автора (г), «будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав» (е), «підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права» (є) або зміна чи вилучення такої інформації (ж). Навіть пункт (з), який забороняє «камкординг та кардшейрінг», тобто поширення аудіовізуальної інформації без дотримання авторського та суміжних прав (Про авторське, 1993) також цілком стосується і академічної сфери – досить згадати надзвичайно швидко зростаючу популярність аудіолекцій – передусім, авторитетних професорів провідних університетів світу, але й загалом будь-якої аудіовізуальної продукції представників академічної сфери. Все це залишається на даний час за межами чіткої регламентації профільних законів про освіту і для захисту майнових та немайнових прав представників академічної сфери потребує спеціальної додаткової інтерпретації при застосуванні рамкового закону авторські і суміжні права до академічної сфери. І це при тому, що ця сфера у суспільстві знань має бути пріоритетною – у тому числі й передусім у питаннях захисту прав інтелектуальної власності.

Втім, у питаннях захисту від академічної недоброчесності недосконалі не лише вітчизняні профільні закони про освіту, але й інші рамкові закони України щодо захисту прав інтелектуальної власності. Так, *поняття плагіату взагалі відсутнє у чинному Законі України «Про захист від недоброчесної конкуренції»* (Про захист, 1996). Хоча при розгляді ака-

демічної проблематики не відразу виникає асоціація з господарською діяльністю, однак насправді усі академічні інституції так чи інакше до неї причетні, а продукти наукової творчості та викладання у закладах освіти завжди не лише мають елементи оригінальності, але й можуть стати (передусім саме внаслідок цієї оригінальності) предметом господарської діяльності, а тому повинні бути законодавчо захищені.

Чинний Закон України «Про вищу освіту» однозначно засуджує академічний плагіат, однак не дає його визначення і загалом є доволі лаконічним у цьому питанні. У Розділі II «Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти» у статті 6-й «Атестація здобувачів вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» у пункті 6-му визначено санкції до осіб та вчених рад, причетних до допущення академічного плагіату (Про вищу освіту, 2014: 8).

У Розділі V «Забезпечення якості вищої освіти» цього ж Закону у статті 16-й «Система забезпечення якості вищої освіти» у пункті 2.8 зазначено: «забезпечення дотримання академічної доброчесності працівниками закладів вищої освіти та здобувачами вищої освіти, у тому числі створення і забезпечення функціонування ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату» (Про вищу освіту, 2014: 9), а у пункті 9-му статті 19-ї у складі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти передбачено створення Комітету з питань етики, який і покликаний опікуватися питаннями академічної доброчесності (Про вищу освіту, 2014: 9). Втім, як саме згадане агентство станом на 2019 рік лише починає своє функціонування, а відповідний комітет у його структурі так і не увійшов наразі у свої повноваження. У статті 32-й цього Закону у пункті 3.1. зазначено про необхідність вживання Закладом вищої освіти заходів «щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності» (Про вищу освіту, 2014: 12).

Напрями необхідного удосконалення законодавства України

З усіх перерахованих у Законі України «Про вищу освіту» завдань виконуються наразі лише деякі, причому переважно формально і без значного прогресу. Акцент зроблено на виявленні плагіату уже на фінальній стадії роботи над дисертаціями. На це спрямовані зусилля як самих університетів (які використовують залучені із інших країн спеціальні комп'ютерні програми для виявлення плагіату), так і зусилля окремих представників наукової громадськості (активістів руху за академічну доброчесність). Однак, по-перше, такі заходи мають переважно репресивний характер, а відповідно лише частково можуть виконувати функцію запобігання плагіату. Для підвищення їхньої ефективності вони мали би вже давно (а не лише останні роки) бути застосовані ще на рівні написання кваліфікаційних студентських (бакалаврських та магістер-

ських) робіт. Це вже давно відсіяло би більшу частину недобросовісних дослідників ще до їхнього вступу на навчання за програмою докторів філософії. По-друге, такі заходи мають бути доповнені роботою щодо заохочення творчого підходу до написання академічних текстів. Це мало би включати в себе як підвищення загальної грамотності щодо формулювання власної дослідницької позиції, так і зміну вимог до структури сучасного наукового дослідження – передусім, завдяки уникненню надлишкового формалізму та громіздкого виписування взаємозв'язку конкретного дослідження з усією попередньою традицією. Натомість академічність дослідження має доводитися чіткістю слідування обраній методології дослідження та його співвіднесенням з найбільш актуальною проблематикою (не давнішою за 5 років) з обраною вузькою теми. Все це має бути прописане вже у нормативних документах Міністерства освіти та науки, а також відповідних документах вітчизняних університетів та інших науково-дослідних установ. Що ж стосується Закону «Про вищу освіту», то варто додати перед положеннями про «запобігання та виявлення академічного плагіату» положення про «створення системи заохочення академічної доброчесності».

Значний прогрес у питаннях визначення академічної доброчесності і академічного плагіату як основного різновиду порушення продемонстрував новий Закон України «**Про освіту**». Спеціальна Стаття 42. «Академічна доброчесність» роз'яснює багато, але все ж не всі нюанси проблеми: «1. Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (Про освіту, 2017: 16). Однак, це визначення не враховує головного: істина – ось кінцева мета академічної доброчесності. Адже грамотність, охайність і оригінальність наукового тексту без новизни і осмисленості наукового дослідження ніякої користі для науки не принесуть, але у деяких випадках можуть навіть завдати шкоду, створюючи нагромадження термінологічно надлишкових, невиправдано складних і відверто позбавлених сенсу псевдо-академічних текстів. Тому дане положення після слів «з метою забезпечення» має бути доповнене словами «досягнення нових, науково і суспільно значимих знань» перед словами «забезпечення довіри». Адже саме досягнення таких знань має бути основою академічної довіри, а не поза-академічні чинники. Такими поза-академічними чинниками можуть бути: загальні етичні принципи для усіх учасників освітнього та науково-дослідницького процесу, коректні з точки зору менеджменту правила функціонування академічної адміністрації тощо – хоча як додаткові аргументи на користь такої довіри ці чинники також

зовсім не зайві. Але навіть просте дотримання формально нібито цілком академічних процедурних правил здійснення наукового дослідження та надання вищої освіти, «визначені законом», також не гарантують досягнення академічної доброчесності. «Доброчесність», яку слід розуміти саме як «цілісність», «послідовність» (integrity) може забезпечити лише націленість на знання, а не на правила самі по собі.

Крім того, явно неповним є узгодження положень закону України «Про освіту» з іншими законами України: у пунктах 2 і 3 Статті 42 цього закону йде мова лише про «дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права», тоді як наукову діяльність та надання вищої освіти регламентує значно більша кількість законів України. Крім того, перелік можливих порушень академічної доброчесності явно неповний і не завжди однозначно релевантний темі освіти, адже згадано академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман, необ'єктивне оцінювання та хабарництво (Про освіту, 2017: 16). Не згадано головні порушення академічної доброчесності – продукування ненаукових результатів, дискредитація вже наявних наукових результатів, неналежне застосування та використання академічних ресурсів. Потребують уточнення, втім, і вже названі порушення академічної доброчесності. Так, обман витлумачується надто вузько – фактично просто дублюються попередні зі згаданих у тексті Закону різновиди порушень академічної доброчесності. Проблеми необ'єктивного оцінювання та хабарництва є явно набагато ширшими не лише за питання про академічний плагіат, але й за питання про академічну доброчесність в цілому. Звісно, підвищення рівня академічної доброчесності має справити позитивний вплив на динаміку зменшення хабарництва та корупції в цілому, але аж ніяк не можуть викоринити ці соціальні патології.

Питання необ'єктивного оцінювання стосується широкої проблеми фахової експертизи, однак воно має також і принципово неінституалізований бік – суб'єктивізм можна викоринити лише разом із суб'єктами. Для його обмеження якраз і потрібні певні правила критики та програвані її інституційні результати, які переважають особисті вигоди чи збитки. Однак, жодне тестування чи програма не можуть замінити переваг свідомої позитивної оцінки того, що є принципово новим і не передбаченим жодним стандартом чи алгоритмом. Тому суб'єктивізм має як невикорінні вади, так і незаперечні переваги. Тому повне усунення суб'єктивного чинника навряд чи є метою будь-якої політичної чи соціальної програми не лише за демократичного суспільного устрою, але й взагалі за будь-якого раціонально організованого людського устрою. Хоча слід визнати важливою саму спробу визначити у новому законі «Про освіту» основні напрями порушення академічної доброчесності – інше питання, що їх слід постійно розширювати і уточнювати, а головне

– доповнити чітко визначеними засобами виховання і укорінення академічної доброчесності, наприклад, щонайменше – навчальними курсами з критичного мислення та академічних цінностей.

Ще менш повним на цьому фоні виглядає сам перелік засобів підтримання академічної доброчесності: «3. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає: самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей); посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації» (Про освіту, 2017: 16). Самостійності і правильності дій явно недостатньо, якщо у дослідника відсутні націленість на отримання нового, науково і суспільно значущого знання. Відповідно, до засобів досягнення академічної доброчесності слід передусім віднести належне здійснення освіти усіма її учасниками (яке не можна редукувати до формального надання освітніх послуг, про що ми вже писали нещодавно), а також чітку націленість на свідоме застосування критичного мислення як під час освітнього процесу, так і у наукових дослідженнях. Відповідно, варто залучати у якості інституційних засобів забезпечення академічної доброчесності усі засоби інституційного забезпечення критичного мислення (Бойченко, 2014b, 2015).

Перелік же засобів подолання та упередження академічної недоброчесності взагалі відсутній – справа обмежується переважно санкціями щодо уже здійснених і доведених фактів академічної недоброчесності. Враховуючи усі вказані прогалини у законодавстві України на даний час довести факт академічної недоброчесності доволі складно, якщо сам винуватець не бажає визнати свою провину і застосовує засоби затягування розгляду справи та унеможливлення винесення вироку по ній, виходячи з нормативних та процедурних суперечностей.

Висновки

Не можна категорично сказати, що юридичне розв'язання проблеми академічної недоброчесності неможливе взагалі, або, в усякому разі, вкрай проблематичне у ближчій перспективі. Ні, прогрес у цьому питанні наявний, і доволі відчутний – саме у останні роки, після Революції гідності. Наскільки можна судити з першої частини нашої статті, це цілком закономірно. Однак, повне вирішення проблеми академічної недоброчесності юридичними засобами все ж неможливо: не недосконале

законодавство є причиною появи цієї соціальної патології, а тому його зміни не здатні призвести до радикально позитивних наслідків. Треба виявити власне наукові та суспільні корені цього соціального недуга – точніше, ми вважаємо, що таких коренів кілька. Цьому і буде присвячено наше наступне дослідження.

Нині ж варто наголосити, що успіх інституційного захисту академічної доброчесності є критично залежним від вдалої концептуалізації функціонування цих інститутів, тобто передусім – досягнення чіткої визначеності з базовими поняттями, які застосовуються у такій концептуалізації. На нашу думку, поняття академічної доброчесності має отримувати постійну нову концептуалізацію, а тому недосконале нинішнє його застосування більшістю учасників боротьби за дотримання академічної доброчесності в Україні не є критичним – критичним є наявність або відсутність бажання кожного з них удосконалювати власне розуміння академічної доброчесності, а не догматично зупинятися на його частковому витлумаченні, яке саме внаслідок цієї неповноти неминуче веде до хибного його практичного використання. Так, у боротьбі з академічним плагіатом слід пам'ятати, що така боротьба – лише один із засобів захисту академічної доброчесності, а не сама вона. Більше того, це – лише початок справжньої боротьби за академічну доброчесність.

Посилання:

- Бадье А. (2013) *Философия и событие*. М.: Институт Общегуманитарных Исследований.
- Бойченко М. (2014а) Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*, 2014, 5: 110-122.
- Бойченко М. (2015) Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: економічний, релігійний, мистецький та віртуальний виміри. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2015, 2 (17): 132-152.
- Бойченко М. (2014b) *Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: ідейний, освітній, правовий та політичний виміри*. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2014, 2 (15): 80-97.
- Бойченко Н. (2016) Контрфактичність цілей університетської освіти. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2016, № 1 (18): 136-149.
- Борхес Х. Л. (2009) П'єр Менар, автор «Дон Кіхота». Харків: Фоліо: 176-184.
- Деррида Ж. (1996) Подпись – событие – контекст. Дискурс. 1996, 1: 39-55.
- Зінченко В. (2018) Екзистенційно-діалогічна модель філософії освіти: освітньо-виховна та соціально-духовна комунікація у контексті суспільного розвитку. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2018, 1 (22): 115-133. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-115-133>
- Конституція України (1996) *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, №254к/96-ВР, 30:141.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

- Ницше Ф. (2012) О пафосе истины. В: *Ницше Ф. Полное собрание сочинений: В 13 т. -Т1/1. Рождение трагедии. Из наследия 1869-1973 гг.*, М., Культурная революция: 265-269.
- Про авторське право і суміжні права (1994): Закон України від 12 грудня 1994 року № 3793-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, 64.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
- Про вищу освіту (2014) Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Урядовий кур'єр*, № 146 (5275), від 13 серпня 2014 року, 7-18.
- Про захист від недобросовісної конкуренції (1996) *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, 36, 164.
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>
- Про освіту (2017) Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. Київ, 2017, 27 верес. (№ 178/179), 10-22.
- Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (2019) SAIUP
URL: <https://saiup.org.ua/pro-proekt/>
- Талер Р, Санстейн К. (2017) Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір К.: Наш формат.
- Цивільний кодекс України (2003) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, 356 . URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
- Cicero (2019) De officiis, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>
- Cicero (2019) On Duties, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>

References

- Badiou, Alain (2013) Philosophy and Event. М .: Institute for Humanities Studies [in Russian].
- Boychenko M. (2014a) Dignity, integrity and success: academic and civic virtues. *Philosophical thought*, 2014, 5, 110-122 [in Ukrainian].
- Boichenko M. (2015) The historical formation of the institutional framework of critical thinking: economic, religious, artistic and virtual dimensions. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 2015, 2 (17), 132-152 [in Ukrainian].
- Boichenko M. (2014b) The historical formation of the institutional framework of critical thinking: ideological, educational, legal and political dimensions. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 2014, 2 (15), 80-97 [in Ukrainian].
- Boichenko N. (2016) Counteractuality of the Purposes of University Education. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 2016, 1 (18), 136-149.
- Borges Jorge Luis (2009) Pierre Menard, Author of the Quixote. Kharkov: Folio: 176-184 [in Ukrainian].
- Derrida J. (1996) Signature - event – context. *Discourse*, 1996, 1, 39-55 [in Russian].
- Zinchenko V. (2018) Existential-dialogical model of philosophy of education: educational-upbringing and social-spiritual communication in the context of social development. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 2018, 1 (22), 115-133 [in Ukrainian].
- The Constitution of Ukraine (1996) *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, June 28, 1996, 141 [in Ukrainian].
- Nitsche F. (2012) On the paths of truth. In: *F. Nietzsche The Complete Collection of Deeds: In 13 vols. 1. Birth of tragedy. From the Heritage of 1869-1973*, М., The Cultural Revolution, 265-269 [in Russian].

- On Copyright and Related Rights (1994) Law of Ukraine dated December 12, 1994 No. 3793-XII in: *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, December 23, 1993, 64 [in Ukrainian].
- On Higher Education (2014) Law of Ukraine dated July 1, 2014 No. 1556-VII in: *Government Courier*. - No. 146 (5275), August 13, 2014: 7-18 [in Ukrainian].
- On Protection Against Unfair Competition (1996) Law of Ukraine dated June 7, 1996 No. 237/96 BP in: *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 36, September 3, 1996, 164 [in Ukrainian].
- On Education (2017) Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII in: *Voice of Ukraine*. Kyiv, 2017 - 27 September. (No. 178/179), 10-22 [in Ukrainian].
- Srtengthening Academic Integrity in Ukraine Project. SAIUP (2019) [in Ukrainian]. URL: <https://saiup.org.ua/pro-proekt/>
- Thaler R., Sunstein C. (2017) *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- The Civil Code of Ukraine (2003) Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV in: *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 40-44, dated January 16, 2003, 356.
- Cicero (2019) De officiis, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>
- Cicero (2019) On Duties, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>

Михаил Бойченко. Институциональные основы академической добродетели (философская и правовая концептуализация)

Понятие академической добродетели выполняет миссию своеобразного фермента-катализатора системных социальных изменений – не единственного, но одного из важнейших в современном обществе, которое является одновременно и обществом знаний, информационным обществом и обществом риска. Если правильное понимание академической добродетели может предоставить всем нам много пользы, то его ошибочное понимание и даже неточная интерпретация может привести и уже приводит к социально нежелательным последствиям.

Мы предлагаем рассматривать академическую добродетель (особенно учитывая ее специфическое истолкование в Украине) как интегральную характеристику, ядром которой является определенная моральная целостность личности как ее приверженность к соблюдению собственных принципов, а необходимыми, атрибутивными последствиями-характеристиками являются достоинство человека, стремящегося найти истину благодаря знаниям, а также перформативность, виртуозность в достижении этой цели, совершенное владение знаниями, а на этой основе – практическую успешность, достижение прагматической заостренности истины.

Единственный надежный путь утверждения академической добродетели – это полноценное функционирование академических заведений: университетов, научно-исследовательских институтов, академий. Именно академические учреждения должны осуществлять те незаметные, но постоянные и настойчивые «толчки» (согласно терминологии Ричарда Талера), своеобразные мягкие, но недвусмысленные подталкивания каждого,

кто начинает заниматься академическими делами, в направлении поддержки академических ценностей. Именно в этом в конечном счете заключается смысл и институциональное назначение академической добродетели – в сохранении и продвижении академических ценностей.

Успех институциональной защиты академической добродетели является критически зависимым от удачной концептуализации функционирования этих институтов, то есть прежде всего – достижения четкой определенности с базовыми понятиями, которые применяются в такой концептуализации. Понятие академической добродетели должно получать постоянную новую концептуализацию, а потому несовершенное нынешнее его применение большинством участников борьбы за соблюдение академической добродетели в Украине не является критическим – критическим является наличие или отсутствие желания каждого из них совершенствовать свое понимание академической добродетели, а не догматически останавливаться на его частичном толковании, какое именно вследствие этой неполноты неизбежно ведет к ошибочному его практическому использованию.

Ключевые слова: академическая добродетель, академическая честность, концептуализация, институциональные основы академической добродетели, правовые основы академической добродетели.

Mykhailo Boichenko. Institutional Principles of Academic Integrity: philosophical and legal conceptualization

The notion of academic integrity fulfills the mission of a peculiar enzyme-catalyst of systemic social changes - not the only one, but one of the most important in modern society, which is at the same time a society of knowledge, an information society and a society of risk. If the correct understanding of academic integrity can provide us with a lot of benefits, then its misunderstanding and even inaccurate interpretations can lead and already lead to socially undesirable consequences.

We propose to understand academic integrity (especially considering its specific interpretation in Ukraine) as an integral characteristic, the core of which is a certain moral integrity of a person as his/her commitment in keeping its own principles, and its necessary, attributive consequences-characteristics is the dignity of a person who seeks to find the truth through knowledge, and also performative excellence, virtuosity in achieving this goal, perfect knowledge management, and on this basis – practical achievement, pragmatic focus on the truth.

The only reliable way of asserting academic integrity is the full dimension functioning of academic institutions: universities, research institutes, academies. Academic establishments should carry out those invisible but constant and persistent “nudges» (according to Richard R. Thaler’s terminology), peculiar soft, but unambiguous pushes for everyone who begins to engage in academic affairs, toward a support of academic values. It is in this ultimate sense that the institutional purpose of academic integrity is to preserve and promote academic values.

The success of the institutional protection of academic integrity is critically dependent on the successful conceptualization of the functioning of these institu-

tions, that is, first of all, the achievement of a clear certainty with the basic concepts used in such conceptualization. The concept of academic integrity should receive a constant new conceptualizations, and therefore the imperfect current application by most participants in the struggle for academic integrity in Ukraine is not critical - the presence or absence of desire of each of them to improve their own understanding of academic integrity is critical, rather than dogmatically stopping on its partial interpretation that precisely because of this incompleteness inevitably leads to its practical misuse.

Key words: *academic integrity, academic honesty, conceptualization, institutional principles of academic integrity, legal principles of academic integrity.*

Бойченко Михайло Іванович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових та соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права НАН України, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України.

E-mail: mykhai@ukr.net

Бойченко Михаил Иванович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры теоретической и практической философии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, заведующий кафедрой общетеоретических правовых и социально-гуманитарных дисциплин Киевского университета права НАН Украины, главный научный сотрудник отдела истории и философии образования Института педагогики Национальной академии педагогических наук Украины. E-mail: mykhai@ukr.net

Boychenko Mykhailo Ivanovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretic and Practical Philosophy at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Head of the Department of General Theoretical Legal and Social-Humanitarian Sciences of Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Scientist of the Department of History and Philosophy of Education at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

E-mail: mykhai@ukr.net